

suštine čovjeka neometene nikakvim stranpućicama«. Mirjana Crnković je u tekstu »Utjecaj filma i fotografije na auratsku vrijednost umjetničkog djela« (str. 81–90) iznijela stavove Waltera Benjamina o ulozi razvoja tehnike na umjetnost. Izdvojivši fotografiju i film kao umjetnosti u kojih se u najvećoj mjeri očituje utjecaj tehničkog napretka na njihovu auratičnost, zaključila je da je umjetnost tehničkim napretkom promijenila svoju narav, ali da zato nije propala. Članak je napisala i Marijana Josipović. Naslovila ga je »Djelostavljanje istine« (str. 91–96), a u njemu je obradila stavove iz estetike Martina Heideggera u djelu *O biti umjetnosti*. Izloživši Heideggerova promišljanja o povezanosti umjetnosti i umjetnika, ključnim je odredila razumijevanje istine, koju je Heidegger sagledavao iz perspektive grčke filozofije. U *Biltenu* je posljednji tekst »Gadamerovo estetičko mišljenje u spisu *Aktualnost lijepoga*« (str. 97–103), koji je napisao Matej Vitković. U njemu je ukazao na hermeneutička obilježja umjetnosti, pa naglasio da je iskustvo neiscrpan izvor tumačenja istine umjetničkog djela, nakon čega je izdvojio tri Gadamerova uporišta za tu tvrdnju: igru, simbol i svetkovinu.

Prvi broj *Biltena studentskih radova iz filozofije* predstavljen je 31. ožujka 2016. godine u osječkom klubu »Exit«. O obilježjima *Biltena* govorili su Davor Balić, docent na osječkom Odsjeku za filozofiju i voditelj Odsjeka, zatim Boško Pešić, docent na Odsjeku za filozofiju te glavni i odgovorni urednik *Biltena*, a potom student Bruno Dronjić, predsjednik Udruge studenata filozofije »logOS«. Od istih govornika *Bilten* je predstavljen i 5. svibnja 2016. godine u sklopu osječkog 6. Studentskog filozofskog simpozija: »*Filozofija u književnosti*«.

Naposljedku, objavljivanjem *Biltena* osječki Odsjek za filozofiju je, a uz tradicionalne studentske simpozije, bogatiji za još jednu aktivnost koju odlikuju studentsko htijenje i angažman. Zbog takvih aktivnosti doista se ostvaruje, kako priželjkuje i Pešić, »zajednica studenata i njihovih nastavnika« (str. 6), što uvelike doprinosi i ostvarenju misije Filozofskog fakulteta u Osijeku.

Hrvoje Potlimbrzović

doi: [10.21464/fi36415](https://doi.org/10.21464/fi36415)

Željko Kaluderović

Dike i dikaiosyne

Magnasken, Skopje 2015.

Ime filozofa i bioetičara Željka Kaluderovića, profesora filozofije Univerziteta u Novom Sadu, našoj filozofskoj, a vjerujemo i drugoj zainteresiranoj javnosti, nije nepoznato. Njegov istraživački angažman rezultirao je brojnim radovima u hrvatskim publikacijama, poglavito u okrilju Hrvatskog filozofskog društva, no i brojnim drugima. Njegov interes za teme antičke filozofije zasigurno, kvalitetom mišljenja i inventivnošću interpretacija, moguće je zapaziti i onima koji svojim profesionalnim interesom nisu usko vezani uz teme antičke filozofije. Tomu je tako, vjerujemo, jer Kaluderović, osim vrsnog poznavanja brojnih aspekata klasične kulture i grčkog jezika, pristupa problematici antičke filozofije s pozicije poznavatelja misaonih dosega filozofije kako je vidimo na Zapadu, kao i s pozicije širine obrazovanja i ponad samih tema filozofije, što njemu omogućuje intenzivno uranjanje u materiju koju istražuje, a nama, čitateljima, u mnogome olakšava pristup problemima, vodeći nas prostranstvima mišljenja do problema kojima se ne pristupa bez poznavanja njihova misaonog okružja. Ako je do potpisnika ovih redaka, taj *vodilački* napor vrlo je uspješan.

Vrijedi istaknuti i ovo. Problematika pravde u antičkoj filozofiji odavna je Kaluderovićeva preokupacija, i izvidi pretočeni u stranice ove knjige već su bili predstavljeni javnosti u drugim publikacijama, kao što uostalom i sam autor navodi u *Uvodu*, no ustrajnim istraživanjima, misaonim zrenjem i vještom prezentacijom problema, u ovoj knjizi dobivamo zrelije, postojanije i, moguće, smjelije misli o problematici antičke filozofije, konkretno prikazu razvoja problema pravde od homerovskih pozicija do zreline Aristotelove misli. U prethodnim napisima, posebno knjigama *Presokratsko razumevanje pravde*, *Helensko poimanje pravde* i u odjeljku »Pravda i pravednost« knjige *Filozofski triptih*, Kaluderović je pisao o ovim temama, općenito gledano u tim nastojanjima prevladava problemski pristup kojim autor nastoji locirati i interpretirati pojedine aspekte problema, utemeljujući svoje uvide u klasičnim tekstovima. U ovoj knjizi uočavamo kronološki pristup koji u rasponu vremena prikazuje rečeni problem pravde čime dobivamo potpuni uvid, kako kronološki i problematski, tako i kulturalni i

filološki u brojne aspekte vrlo značajnog problema antičke filozofije. Povrh toga, moguće i ponad snažnih filozofijskih izvoda, ovo djelo možemo čitati kao prikaz razvoja antičke filozofije, kao prikaz antičke kulture i njenom najvećem sjaju, misaono i kulturno gledano, no istovremeno ovo djelo možemo čitati i kao prikaz razvoja ideja i to onih ideja koje su maksimalno intenzivno, upravo sudbonosno, utjecale na razvoj zapadnjačke filozofije, pa tako i Europe u cjelini.

Potrebno je, iako u suženom i osiromašenom pogledu, dati prikaz sadržaja ove knjige. U suženom, jer na razini prikaza nije moguće obuhvatiti sve aspekte jedne obimne publikacije, a u osiromašenom, jer je svaki prikaz znalački obrađene problematike osuđen na slabiji sjaj. Ipak, potrebno je ukazati na neke, po sudu ovog čitatelja, značajne aspekte publikacije koji je ne samo referiraju kao vrsno znanstveno djelo, nego je i kvalificiraju kao štivo koje treba čitati namjernik zainteresiran za filozofiju općenito. U svemu, osim *Uvoda* i popratnih poglavlja (*Liste skraćenica* i *Literature*) sadržaj publikacije podijeljen je u četiri poglavlja: *Predfilozofski pristup*, *Presokratovske opservacije*, *Sofistička refleksija* i *Sokratiski diskurs*, u kojima – kako je već rečeno – autor kronološki prikazuje razvoj problema pravde. U sljedećih nekoliko redaka osvrnut ćemo se na neke aspekte publikacije u želji da ilustriramo snagu izričaja i autentičnost autorovog pristupa.

Autor polazi od razmatranja rudimentarnog značenja pravde, koje je primarno u vezi s utvrđivanjem njenih bitnih karakteristika, konkretno ekvivalencije i korelativnosti. Ove karakteristike su podrazumijevale uspostavljanje adekvatnog razmjera između zasluga i prava za koje su pripadnici rodovske aristokracije smatrali da ih imaju u zajednici; autor ovdje podcrtava da se *dike* najčešće odnosila na dvije strane koje su u sporu. Autor nadalje utvrđuje da ranogrčko poimanje pravde spektar svog rasprostiranja, bez osobitih doktrinarnih poteškoća, proširuje izvan granica onoga što se danas naziva praktičko-političkom sferom. Na taj način, kako naglašava autor pravda je, osim legitimacijske osnove cjelokupnog ljudskog *praxisa*, kod Grka bila i sveobuhvatno kozmičko načelo metafizičkih proporcija. Osim toga, spominjanje pravde u antičkim vremenima imalo je i religijski prizvuk, kao i kontekst koji su prvi »fizičari«, kako kazuje autor, nesumnjivo naslijedili iz vlastite mitske i poetske prošlosti. Autor nastavlja razlaganjem uvida koji kazuje da je u početnim modalitetima registrirana i dimenzija pravde koja će omogućiti njenu primjenu u međupolisnim odnosima. U knjizi je potom uslijedilo, sažeto kazano, razotkrivanje

uobličavanja ideje pravde u tzv. »poemi o pravdi«, doprinos njenom etabliiranju od strane čuvenog atenskog zakonodavca Solona, istraživanje pojavljivanja termina *dikaioisyne* u primarno povijesnoj građi, evolucija razumijevanja pravde u djelima slavnihi tragičara, s posebnim akcentom na Eshilovoj *Orestiji*, od kozmičke preko zakonske pravde pa sve do nagovještaja individualne pravednosti. U poglavlju o predsokratovcima, autor razmatra prve filozofske opservacije na temu pravde u sačuvanim fragmentima Anaksimandra, Pitagore i pitagorejaca i Ksenofana. Autor daje i vrlo dojmljivu analizu relacije *Dike–Ananke*, pravde kao univerzalne kozmičke sile, ali i kao slijeđenje *ethosa* i *nomosa*, a, kako zatim pokazuje u knjizi, središte misaonog zahvaćanja u problem pravde kod sofista snažno se primiče praktičkoj sferi. Štoviše, sofistička svijest, kako je velebno ocrtava Protagora, tražila je mjerilo pravednosti u sebi samoj, a ne više jedino u svjetskom iskustvu. Na vrhuncu ispitivanja pravde kod Helena nalazi se promišljanje u misaonom diskursu Sokrata, Platona i Aristotela. Kod Sokrata se razotkrivaju dva modaliteta definiranja pravednosti. Jedno je implicitno određenje da je suzdržavanje od činjenja nepravde u stvari pravedan čin. Drugo je eksplicitno i emfatično poistovjećivanje pravednosti i zakonitosti, uz isticanje *sofokracije* i geometrijske distribucije dobara i časti. Prvi »pravi filozof pravde« Platon je, zatim, ukazao na trajnu vrijednost i duboke implikacije razumijevanja intrinzičnosti i konstantnosti pojma pravednosti. On je *dikaioisyne* odredio kao »obavljanje svoga posla«, i situirao je kao najvišu kardinalnu vrlinu u poznatoj četvorovrsnoj tipologiji vrlina. Platon je također bio zagovornik sofokracije i pravednosti na osnovu načela geometrijske jednakosti, dok je aritmetička jednakost, po njemu, bila nužna samo kao sredstvo ublažavanja naraslih tenzija u klasičnom *polisu* toga vremena. Završno razmatranje pojma pravde obavljeno je ispitivanjem njenog višeslojnog elaboriranja u sačuvanim Aristotelovim radovima. Aristotel je, zaključak je autora, djelujući na zalasku klasične epohe, unutrašnju diferencijaciju i slojevitost helenskog *polisa* pokušao održati na okupu segmentiranim i spekulativnim istraživanjem vrlina, među njima osobito pravednosti, da bi došao do kohezivnog faktora partikularnih, posebnih i općih interesa, i kompatibilnosti svih elemenata »etičke«, »ekonomske« i »političke« sfere življenja.

Na kraju, možemo ponoviti da je pred nama dragocjena publikacija koja u filozofskom i filološkom pogledu vrsno rasvjetljava jedan od temeljnih pojmova antičke filozofije, a možda i filozofije općenito, onaj pravde. Au-

tor je pokazao, po sudu ovog čitatelja, zavidno poznavanje problematike antičke filozofije i klasične kulture općenito. U tom pogledu ovo djelo ostaje trajni suputnik svima koji se nađu na stazama zanimanja za izvorišta filozofijskog mišljenja.

Tomislav Krznar

doi: 10.21464/fi36416

René Descartes

Načela filozofije

Preveo Veljko Gortan, KruZak,
Zagreb 2014.

»Od Descartesa na ovamo *filozofija* se nalazi u onom osobitom položaju u kojem uvijek nanovo sve što bi moglo biti njeno *počelo*, njena *svrha*, njen *sadržaj*, njena *metoda*, a to znači prije svega drugoga *samu sebe, mora dovoditi u pitanje*.« (Marian Cipra, *Metamorfoze metafizike*, Zrinski, Čakovec 1978., str. 11)

Riječi su to kojima Marian Cipra započinje svoje djelo *Metamorfoze metafizike* i kojima ukazuje na važnost Descartesova filozofskog djela koje je nezaobilazno za cjelokupnu povijest svjetske, a posebice europske filozofije.

Načela filozofije, objavljena 1644. godine, na latinskom jeziku, pod naslovom: *Principia philosophiae*, dobivaju svoj tiskani francuski prijevod 1647. godine. Djelo je napisano u četiri dijela, od kojih je s latinskog, prvi dio, preveo Veljko Gortan, a naslovljen je: »O načelima ljudske spoznaje« (»De principiis cognitionis humanae«). Ne bi li pojmlili cjelinu predmeta kojom se Descartes bavi u svojim *Načelima filozofije*, usputno valja navesti naslove i teme preostalih triju dijelova, koji s prvim dijelom čine pregled tema tradicionalne prirodne filozofije; 2. »O načelima vidljivih stvari« (»De principiis rerum materialium«) – posvećeno osnovnim pitanjima fizike; 3. »O vidljivome svijetu« (»De mundo ad spectabili«) – posvećeno vidljivome svijetu; 4. »O Zemlji« (»De Terra«) – o planeti Zemlji kao cjelini.

Uvod u *KruZakovo* izdanje iz 2014. godine čini »Pregled Descartesove filozofije« na 45 stranica, koji je sastavio Josip Talanga, nakon kojeg slijedi 60 stranica koje objedinjuju Descartesov latinski izvornik i prijevod teksta, pisano u obliku 76 paragrafa. S dodatnim

bilješkama, hrvatsko-latinskim kazalom termina i završnim komentarom, ovo izdanje na 117 stranica nudi cjelovit prikaz prvog dijela Descartesovih *Načela filozofije*.

Kao što je i naslovljen, prvi dio *Načela filozofije* doista istražuje »načela ljudske spoznaje«, pa Descartes već prvim paragrafom udara u srž istraživanja istine, kojeg je nužna sastavnica »sumnja po mogućnosti o svemu«. Tezu argumentira usporedbom čovjeka s »nejakim djetetom«, pri čemu se ovo 'nejako' odnosi na nesposobnost vladanja svojim umom, te je to i takvo stanje za Descartesa inherentno čovjeku. Iz te neovladanosti vlastitim umom, čovjek kao to 'nejako', nesposobno dijete biva prepušten i mogli bismo dodati, zaveden osjetilima, pa o svim brojnim stvarima koje zahvaća osjetilima donosi raznolike (većinom neadekvatne) sudove, a ti su sudovi zapravo predrasude koje nas odvrću od spoznaje istine. Prvi korak k spoznaji za Descartesa je sumnja, što eksplicitno ističe:

»Od njih [predrasuda], čini se, možemo se osloboditi samo tako ako jednom u životu pokušamo sumnjati o svemu u čemu pronademo i najmanju sumnju nesigurnosti.« (§1; str. 47)

Ne bismo li što jasnije pronašli ono »posve sigurno i što se najlakše daje spoznati«, Descartes ne riskirajući i smjerajući onom neupitnom, upućuje na uzimanje neistinitim onoga što je već sumnjivo. S druge strane, odlično primjećuje da se ta sumnja mora ograničiti samo na promišljanje istine i da je ona vezana samo uz teorijski bitak, dok praktično djelovanje i praktički bitak moraju biti gluhi i slijepi za tu sumnju jer se, ono praktičko, uvijek nalazi u polju otvorenih mogućnosti, onog vjerojatnog, a ne isključivo nužnog, a akcija sama, s obzirom na to da mora biti provedena u vremenu, prisiljava aktera da odabere jedno ili drugo, ne bi li mu izmakla prilika za djelovanje. Ta sumnja prije svega tiče se osjetljivih stvari (predmeta imaginacije), »najprije iz toga što opažamo da osjetila katkada griješe, a razboritost traži da se nikada suviše ne pouzdavamo u one koji su nas makar jedanput prevarili.« (str. 49)

Također, navodi problem sna, u kojem nam se čini da osjetilima zamjećujemo, kao što i zamišljamo imaginacijom sve ono što nigdje ne postoji. U relaciji tih dvaju sumnji, vidimo da se po naravi i predmetu osjetilne spoznaje san i budno stanje niti po čemu sigurno ne razlikuju. Tu sumnju imamo pravo prenijeti i u one dokaze koje smo prije smatrali potpuno sigurnima, a kao ideal takvih dokaza Descartes navodi matematiku, u koju se isto sumnja, kao i u ona načela koja smo smatrali da su spoznata izravno, sama-po-sebi, zato jer smo vidjeli da su neki i u tome griješili, a i zbog